

GELENEK, GÜLME VE ŞAKA

Tradition, Laugh and Joke

Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN*

ÖZ

Bu makale, “şaka” kavramıyla karşılanan söz, hareket ve oyunların halk bilimiyle olan ilişkisi üzerine yapılan tespit ve değerlendirmeleri içermektedir. Halk bilimi araştırmalarında pek fazla yer almayan şakalar, fıkra ve benzeri türler gibi halkın eğlenmek ve gülmek için kullandıkları söz ve hareketler arasında yer almaktadır. Avrupa ve Amerikan halk bilimi araştırmalarında insanları güldürmek için söylenen sözler, yapılan hareketler ve oynanan oyunlar çoğunlukla “prank” veya “practical joke” terimleriyle karşılanırken Türkiye’de ise “şaka” kelimesi öne çıkmaktadır. Şakalar, genellikle geçiş dönemlerinde yapılmaktadır. Bu geçiş, insanların yaşamında olabildiği gibi, mevsimler arasında da olabilir. Düğünler, askerlik ve öğrenciliğin ilk günleri, iş hayatındaki acemilik dönemleri, Hidrellez kutlamaları, geleneksel sohbet ortamları şakaların yapıldığı zamanlar arasındadır. Modern hayatın hemen her alanında yer alan şaka geleneği, kendi endüstrisini de yaratmıştır. Köyden kente toplumun hemen her kesiminde şaka yaratılmakta ve aktarılmaktadır. Makalede şakayla ilgili malzeme büyük oranda sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilmiştir. Şakanın tanımı, özellikleri, çeşitleri, icra ortamı, şakacılar ve şaka kurbanları gibi bu geleneğin temel elementleri üzerine yapılan değerlendirmelerin sonucunda şakaların gelenekle sıkı bir ilişkiye sahip olduğu, günümüz şartlarında ortaya çıkan yeni iş ve yaşam ortamlarında da kullanıldığı, yapılan şakaların bireylerin topluma veya daha küçük sosyal gruplara katılımını hızlandırdığı, halk yaşamıyla yakın bir ilişkiye sahip şakaların halk bilimi dairesinde değerlendirilmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Gelenek, gülme, şaka, halk bilimi.

ABSTRACT

This article comprises the identifications and assessments on the relationship between folklore and joke which embraces word, gesture and games. Jokes which aren't involved much in folklore studies are among the words and gestures employed by people so as to have fun and laugh such as anecdotes and the like. While the words, gestures and games to make people laugh mostly correspond to the terms “prank” or “practical joke” in European and American folklore studies, the word “şaka” stands out in Turkey. Jokes are generally made in transition periods. As this transition could take place in people's lives, it could also be between seasons. Weddings, first days of military service and pupilage, verdancy periods in business life, Hidrellez / St. George's Day celebrations and traditional conversation atmosphere are among the moments of joking. The joke tradition has created its own industry in almost every area of modern life. Joke is created and transmitted in almost every area of society from rural to urban. In this article, materials concerning joke are substantially obtained from oral and written sources. As a result of the assessments on the main elements of this tradition such as definition, characteristics, types and performance setting of joke, jokers and victims of joke, it is concluded that jokes have a strong relationship with tradition; they are used in new work and life settings which emerged in today's conditions; they help individuals speed up their involvement in society and smaller social groups; jokes which have close relationship with folklife should be evaluated in folklore circle.

Key Words

Tradition, laugh, joke, folklore.

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hsahin@balikesir.edu.tr

Giriş

İnsanı gülmeye sevk eden pek çok durum vardır. Hayatın içinde ve anlık gerçekleşen pek çok olay, gülmeye neden olduğu gibi, bazı gülme durumları geleneksel kurallara, zamana ve mekâna bağlanmıştır. Örneğin fıkra, uygun ortamlarda ve zamanlarda anlatıldığında insanları güldürebilmektedir. Çoğunlukla geleneksel bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılan fıkralar veya latifeler, dil malzemesini ve hikâye etme yöntemini kullanarak gülmeyi sağlamaktadırlar (Altunel 2003: 109). Bunun yanı sıra halk tiyatrosundaki Karagöz, Orta Oyunu ve Köy Seyirlik gibi oyun türleri de geleneksel bir düzlemde seyirlik unsurlarla gülmeye neden olmaktadır. Sadece bu türlerde değil, halk kültüründe yer alan pek çok türde de gülmeyi ortaya çıkaran unsurlar yer almaktadır (Baudelaire 1997; Bergson 1996; Morreall 1997). Gülmeye neden olan ve çoğunlukla geleneksel kurallara bağlı olarak ortaya çıkan durumlardan birisi de şakalardır. Alan Dundes'in ifadeleriyle *"Mizah çalışması, şaka çalışmalarını kapsar. Şaka çalışmaları da uygulamalı şaka çalışmalarını içerir. Ancak, antropologlar ve folklorcular uygulamalı şaka veya eşek şakası konularını henüz göz ardı etme yönelimindedirler."* (Dundes 2008: 100). Dundes'in bu tespitinde görüldüğü üzere şakalar, mizah veya gülme araştırmalarında kendilerine çok az yer bulmuşlardır. Avrupa ve Amerika halkbilimi araştırmalarında ise "1 Nisan" gibi şaka yapmanın serbest, hatta geleneksel bir tutum haline geldiği bir günlerle ilgili şakalar, halkbilimi araştırmalarına dâhil edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, şakanın gelenek ve gülme olgusuyla olan ilişkisini belirlemenin yanı sıra Türk halk kültüründe geleneksel bir düzlemde ortaya çıkan şakaları, içerik, bağlam ve işlev özellikleri açısından ele almaktır. Şaka ve oyun ilişkisi, mizah teorilerinin şakalara bakış açısı gibi hususlar da çalışmanın kapsamı dâhilindedir. Doğum, sünnet, askerlik, düğün gibi hayatın pek çok aşamasında karşımıza çıkan şakalar, sözlü, yazılı ve sanal ortamlarda yaratılmakta ve aktarılmaktadır. Şakalar, insanlar arasındaki bağları güçlendirme, grup bilincini arttırmak, bireyin bir gruba dâhil olmasını onama ve eğlenme gibi çok çeşitli işlevleri yerine getirdiği gibi son yıllarda ekonomik işlevleriyle de dikkati çekmektedir. Bu bakımdan bu çalışma, şakanın temel özellikleri, gelenekle olan ilişkisi, günümüzdeki uygulama alanları ve çeşitleri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapmayı hedeflemektedir. Çalışmada, ilk olarak "şaka"nın anlamı ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümü, şakanın ortaya çıkardığı gülme durumuna mizah teorilerinin getirdiği izahlar hakkında verilen bilgiler takip etmektedir. Makalenin son bölümünde ise şakanın gelenekle ilişkisi ve şakaların yapıldığı ortamlar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

1. "Şaka" Kavramının Tanımı, Kapsamı, Çeşitleri ve Temel Özellikleri

Avrupa ve Amerika'daki halkbilimi araştırmalarında şaka için "prank" ve "practical joke" kelimeleri daha fazla kullanılmaktadır (Smith 1990: 73). Bununla birlikte "hoax", "jape" ve "sell" gibi kelimeler de şaka anla-

mında kullanılan kelimelerden bazılarıdır. Bu kelimeler, “oyun etmek” ve “aldatmak” anlamlarına gelmektedir (Smith 1996: 1232). Türkiye’de ise “şaka”, “güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındaki kırmadan yapılan hareket veya söylenen söz, latife” anlamında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük). Görüldüğü gibi şakanın tabiatında hareket ve söz vardır. Fıkralardaki gülmeyi sağlayan öğelerin başında gelen “söz komiği”, dille bağlantılı bir gülmedir. “Hareket komiği” ise gülmeyi fiziksel hareketlerle sağlar (Eker 2009: 115-116). Bazı şakalar, sadece söze dayalı iken bazılarında ise sözün yanı sıra hareket veya oyun da vardır. Bu yönüyle şakaların büyük bir kısmı tiyatro mantığı içinde icra edilmekte ve mizah kavramının kapsamında yer almaktadır (Güngör 1999: 24). Sadece Türkiye’de değil, dünyanın pek çok yerinde şakalar, güldürmek ve eğlendirmek için yapılmaktadır. Şakayı, bazen şakanın muhatabını çoğunlukla da izleyicileri güldürmek ve eğlendirmek amacıyla söylenen sözler, yapılan davranışlar veya sergilenen oyunlar olarak tanımlamak mümkündür.

Şakanın ortaya çıkabilmesi için şakacıya, şakaya muhatap olan kişiye veya kişilere, her zaman olmasa da seyircilere ihtiyaç vardır. Çünkü şaka bir nevi oyundur. Başka bir ifadeyle şakacının muhatabını kandırabilmek için ürettiği bir oyundur. Şakada iki taraf bulunur. İlk grup, gerçeklerden haberdardır. Şakaya muhatap olan diğer grup ise duruma veya olaya yabancıdır. Bu yönüyle şaka araştırmaları bu iki grup üzerinde ayrı ayrı değerlendirilmeler yapmaktadır. Ilena Harlow, şakanın durumdan habersiz se-

yirciler önünde sergilenen bir tiyatro parçası olduğunu öne sürer. Harlow’a göre şakanın bu özelliği şakaya muhatap olanların tepkisini düşürmektedir (1997: 155-156). Şakacılar, çoğunlukla şakaya kendileri gülmezler. Çünkü bu şakalar, şakacı için ani veya sürpriz değildir. Şakacı, neyin nasıl gelişeceğini daha önceden bilmektedir. Duruma hazırlıklıdır. Böyle olunca şakacı ile kendisine şaka yapılan kişilerin gülme düzeyleri farklılık göstermektedir (Morreall 2003: 425).

Bergson, şakaya maruz kalanlar için “*Bunlar da tıpkı koşarken düşenlere, takıldığımız saflara benzerler. Bunlar da ideal ardında koşarken gerçekliklere ayağa takılanlar, yaşamın kendilerine şeytanca pusu kurup beklediği saf, hayalci kişilerdir.*” der (Bergson 1996: 16). Şakaya muhatap olanların “saf” taraflarına vurgu yapan Bergson, şakaların yapıldığı kişilerle ilgili önemli bir hususu öne çıkarmaktadır. Şakanın hedefine ulaşabilmesi için muhatabın “saflık” göstermesi beklentiler arasındadır. Bu bakımdan şakalar çoğunlukla geçiş ritüellerinde kullanılır. Çünkü geçiş ritüelleri özel zamanlardır. Buralarda insanlar, sosyal bir durumdan diğer bir duruma geçiş yaparlar. Evlilik törenleri, öğrencilerin okuldaki ve yeni bir işe girmiş birisinin işteki ilk günü şakaların çokça yapıldığı ortamlar arasındadır (Smith 1990: 78). Yeni bir döneme geçiş, insanlarda ister istemez geçici bir saflık doğurur. Yeni bir işe başlayan birisi, yaptığı işin ayrıntılarını öğrenene kadar saf bir dönem geçirir. Bu, yeni evlenen, yeni bir okula başlayan birisi için de geçerlidir. Şakacılar, genellikle bu saflık dönemlerinde kurbanlarını yakalarlar.

Şakaların önemli bir kısmında seyirci vardır. Seyircinin olması, şakadaki gülmeyi güçlendirir. Daha fazla kişinin muhatap olduğu şakaların etkisi ve düzeyi seyircisiz şakalara göre daha fazladır. Bu konuda Sanders'in tespitleri konumuzla doğrudan ilintilidir: "*Şakacı zekâsını en keskin haliyle masum bir kurbanı, mümkünse bir araya gelmiş bir seyirci topluluğunun gözleri önünde yönelttiğinde ortaya koymaktadır. Sokrates öncesi düşünürlerin zekice buluşu şudur: Kurbanlar kendi zaaflarını kendileri sergilemeye yönlendirilirse şakacının işi kolaylaşacak ve nükte daha etkili biçimde ortaya çıkacaktır. Becerikli şakacı çaresiz kimseleri bir espiyle bam tellerine basarak öfkelendirir, sonra kurbanları kızmaya başlayıp kendilerini savunmaya giriştiklerinde onların zaaflarını daha çok açığa vurur. Bu arada seyirciler, şu ya da bu kurban "öfkeden kudurduğunda" sinirli bir kıkırdama koyuverir.*" (Sanders 2001: 108-109). Şakacı, seyirciye gülebilecekleri bir oyun sunar. Bu oyunda şakacının gülmesinden daha ziyade seyircinin gülmesi daha önemlidir. Şakanın başarısı da büyük ölçüde seyircinin gülme durumuna göre belirlenir.

Fowler'ın mizah tasnifinde şaka, "acı şaka" olarak yer alır. Ona göre "*acı şaka, kurbanı ya da seyircilere ıstırap verme amacını güden, onların hata ve zaaflarını, tersine çevirme metoduyla değiştirmeye çalışan bir mizah çeşididir.*" (Eşigül 2002: XXXI). Fowler, şakanın acı veren taraflarıyla daha fazla ilgilenmiştir. Ancak şaka türlerine bakıldığında bütün şakaların acı vermek amaçlı olmadığı görülür. Hatta karşısındaki arkadaşını

veya dostunu eğlendirmek için şaka yapanlar çoğunluktadır. Bu bakımdan Fowler'ın tasnifini şakanın bir yönünü tanımlama girişimi olarak değerlendirmek gerekir.

Şakalar, sonuçları itibarıyla iyi ve kötü şakalar olmak üzere iki kısma ayrılır. İyi şakalarda şakacı, doğrudan muhatabına zarar vermeyi değil, gülmeyi hedefler. Bu tür şakaların sonunda çoğunlukla iki taraf arasındaki bağlar güçlenir. Taraflar arasında mesafe azalır. Çünkü bu şakalar, küçük düşürücü veya onur kırıcı değildir. Etkisi çabuk geçen bu iyi niyetli şakalarda "karşılıklı olma" ilkesi vardır. Bir tarafın yaptığı şakayı, başka bir zaman diğer taraf yapar. Düğünlerdeki şakalar, büyük oranda bu grupta değerlendirilebilir. İyi şakaları kullananlar, şakalar üzerinden iletişim kurdukları gibi ilişkilerini de daha sıcak bir düzlemde devam ettirirler (Smith 1990: 79; Atsız 1941: 5-6). Bu tarz şakalar, birbirini hiç tanımayan insanların bile tanışmasını, kendi aralarında sıcak bir ilişki kurmalarını ve çeşitli gruplara dâhil olmalarını sağlayabilir (Sims 2005: 236). İyi şakalar olarak nitelenen şakalar, pozitif mizah grubuna dâhil edilebilir, çünkü pozitif mizah sevgiyi ve grup içi dayanışmayı arttırıcı bir özelliğe sahiptir (Eker 2009: 62).

Sonucu kötü olan şakalarda ise şakacılar, muhataplarını kendilerinden ayrı tutarlar. Bu tarz şakaların sonuçları kötü bitebilir. Gülme amacıyla yapılmasına rağmen gülmeye sonuçlanmayabilir. En azından şakaya muhatap olan kişi için bu durum söz konusu olabilir. Sonuçları iyi olan şakalar, geçiş ritüellerinde kişiyi bir

gruba veya topluluğa dâhil etme amacı güderken kötü niyetlerle yapılan şakalar ise tam tersine şakaya muhatap olan kişiyi gruptan uzaklaştırma ve ona zarar verme amacına hizmet eder (Smith 1990: 79). Bu şakalar, “eşek şakaları” olarak adlandırılırlar. Sanders, bu şakaları, kaba ve köylü bulur. Ona göre bu şakalar, gelişmiş bir zekânın ürünü olamaz: *“Esprinin daha köylüce, daha alt tabakalara özgü bir biçimi varsa, nedir bu? Hiç kuşku yok ki, böyle bir esprinin hitabetle hiçbir ilgisi olmayacaktır. Büyük bir olasılıkla böyle bir espri dilsel incelikten yoksun olacaktır. Sanırım, sorunun yanıtı, böyle bir esprinin günlük yaşamın ta içinde yer alacağıdır. Eşek şakası olacaktır, eşek sözünü vurgulamak koşuluyla. İlle de başka insanları değil, kurumları ya da kuruluşları hedef alacaktır. Bir espri oyunda kalmak yerine pratik olarak oynansa ortaya çıkacak olan şeydir bu.”* (Sanders 2001: 136).

Eşek şakaları ile negatif/kötü/saldırgan mizah arasında sıkı bir ilişki vardır. Negatif mizahta alay ve küçük düşürme ön plandadır. Bu mizah türü saldırgan ve bir o kadar da yıkıcıdır (Eker 2009: 62). Kurbanlarına acımasız şakalar yapanlar da negatif mizahın bu yapısından faydalanmaktadır.

Bazı şakalar, şakaya muhatap olan kişinin sınavı gibidir. Kişinin bir gruba yahut duruma uyum sağlayıp sağlayamayacağını veya kabul edileceği yere uygun olup olmadığını şakalar ölçer. Kişinin şakaya vereceği tepkiler, kabul için ipucu verir (Smith 1996: 1234). Bu yönüyle şakaların sosyal gruplarla yakın bir ilişkisi vardır. Şakalar, sosyal grupların ürettikleri

ve aktardıkları folklor değerleri arasında yer alır. Küçük gruplar olarak da bilinen, aile, arkadaşlık ve meslek gruplarına yeni katılanlara çeşitli şakalar yapılır. Özellikle meslek gruplarında işe yeni başlayanlara “hoş geldin” anlamına gelen şakalar yapılır. Bu tür şakalarda “acemi” olarak nitelendirilen kişiler, genellikle meslekleriyle veya çalışma ortamlarıyla alakalı bir nesneyi veya aleti aramakla görevlendirilirler. Hâlbuki böyle bir nesne yoktur. Acemi kişinin aramaya çıktığı nesne toplumların şaka anlayışlarına göre farklılık gösterebilir. Örneğin Avrupa’da “gökyüzü kancası” aratılan nesnelere birisidir. Aranan nesnelere bazıları gerçekte olabilir, ancak bunlar da saçma ve müstehcen özelliklere sahiptirler. Amerika’daki ağaç işçileri arasında yapılan bu tarz şakalarda acemiler, çoğunlukla maymun dışkı veya boğa penisi bulmakla görevlendirilmişlerdir. Sosyal gruplardaki bu şakalar, aslında gruba yeni katılan kimseyi arkadaşlık ve dostluk ortamına davet etme anlamı taşırlar. Tabii ki bazıları dışlama anlamına da gelebilir (Toelken 1996: 69-70).

Şakaların toplum içinde ve sosyal gruplarda bazı işlevleri bulunmaktadır. Çalışma ortamlarında şakalar, grup üyeleri arasında “espri ilişkisi”nin kurulmasını sağlar. Zaten bir işte çalışan veya bir mesleğe mensup olanlar, kendilerine mutlaka bir şakanın yapılacağını bilirler. Bu şakalar, grup üyelerinde grup bilincinin oluşmasına yardımcı olur. Sosyal gruplardaki şakalar, hem uygulandıkları zamanlarda hem de daha sonra grup üyelerince hikâye edilmeleriyle üyeler arasındaki bağları güçlendirir (McCarl 1986: 78;

Eker 2009: 34). Bergson'un ifadesiyle "gülme, toplumun yüzeyinde mekanik katılık olarak kalabilen ne varsa bunları da yumuşatır." (Bergson 1996: 19). Şakalar, özellikle yeni bir araya gelmiş bireyler arasındaki katılığı, yabancılığı, çekinceleri, mesafeleri aradan kaldırır. Oyun ve sözün doğurduğu gülme sonucunda bireyler birbirlerine yaklaşıp grup bilincine sahip olurlar.

Avrupa ve Amerika'da şaka yapmanın gelenek haline geldiği günler bulunmaktadır. "April Fools' Day" (1 Nisan) ve "Halloween" (31 Ekim) adlarıyla bilinen ve takvime bağlı günlerde insanlar şaka yapma geleneğini yaşatmaktadır. Hatta 1 Nisan şakaları, sadece batıda değil, kitle iletişim araçlarının yardımıyla bütün dünyaya yayılmıştır (Smith 1990: 77). Avrupa'da 1 Nisan için "nisan aptalı" veya "nisan balığı" ifadeleri de kullanılır. 1 Nisan veya "Cadılar Bayramı" olarak bilinen bu günlerde şaka yapmak tamamıyla meşrudur (Dundes 2008). Bu yüzden şakanın kurbanı olan kişiler, şakaya çok fazla tepki göstermezler. Bu açıdan geleneksel bir düzlemde şaka yapma, şakaya verilebilecek tepkileri de azaltmıştır.

Şakalar, çoğunlukla sözlü kültürde yaratılmış ve aktarılmış, ancak günümüzde televizyon, radyo ve internet aracılığıyla da şakalar, geniş kitlelere ulaşmaktadır. Hatta yazılı ve sanal basın aracılığıyla, önceki dönemlere nazaran çok daha fazla kişiyi etkisi altına almaktadır. Batı'da oldukça yaygın bir gelenek haline gelmiş olan 1 Nisan şakalarıyla ilgili web sitelerinin kurulduğu görülmektedir. "April Fools Day Destek Hattı" gibi adlarla kurulan bu siteler, şaka yapmak isteyenlere pro-

fesyonel destek sağlamaktadır. Veya pek çok mizah sitesi, 1 Nisan günü ne tür şakalar yapılabileceğine dair önerilerde bulunmaktadırlar. Yüzlerce video paylaşım sitesi yapılan şakalarla ilgili görüntüleri paylaşmakta ve bu videolar çok sayıda insanın ilgisini çekmektedir.

2. Gülme Teorileri ve Şakalar

Gülme teorileri, insanın hangi durumlarda neden güldüğünü açıklayabilmek için oluşturulmuşlardır. İnsanın gülmesinde çok çeşitli etkenlerin bir arada yer alması nedeniyle günümüzde gülmeyi tek başına açıklayabilen bir teori bulunmamaktadır (Eker 2003: 73-77; Emeksiz 2010: 60-74). Şakalar, genellikle gülmeye sonuçlandığı için gülme teorilerinin ilgi alanına girmektedir. Diğer bir ifadeyle şakaların insanı gülmeye sevk eden bir özelliğe sahip olmaları, onları gülme teorileriyle ilişkili kılmaktadır. Bu bakımdan şakaların insanları nasıl güldürdüğünü veya şakalardaki hangi durumların insanları gülmeye sevk ettiğini daha iyi anlayabilmek için "üstünlük", "uyumsuzluk" ve "rahatlama" gibi belli başlı gülme teorilerinin şakalara yaklaşımına göz atmak faydalı olacaktır.

Gülme ve mizah araştırmalarında yaygın bir şekilde kullanılan üstünlük teorisi gülmeyi, "bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi" olarak açıklamaktadır (Morreall 1997: 8). Bu teoriye göre gülen birisi, kendi durumunu diğerleriyle karşılaştırdığında kendini üstün görür. Diğer insanlarda bulunan kötü durumlar veya küçültücü şartlar kendisinde yoktur, çünkü o diğerlerinden daha güçlüdür ve şanslıdır. Kendine

gülen bir kişi için de açıklama yapan üstünlük teorisi, insanda gülen benlik-ten başka ayrı bir benliğin olduğunu, insanın bu ikinci benliğe güldüğünü ileri sürmüştür (Türkmen 1999: 24).

“Üstünlük teorisi”, insanın kendini diğerlerinden daha güçlü ve başarılı görme düşüncesinden hareketle gülmeyi diğer insanlara karşı kazanılmış bir zaferin yansıması olarak kabul etmektedir. Bu teori, üstün olduğuna inanan veya hiç olmazsa bazı durumlarda başka insanlardan daha iyi bir konumda olduğunu düşünen insanda gülme durumunun ortaya çıktığını öne sürer. Bu açıdan şakaya bakıldığında, şakalardaki gülmede üstünlük duygularının var olduğu görülür. Özellikle yeni bir duruma geçiş aşamasında yapılan şakalarda şakayı yapanda ve izleyenlerde üstünlük duygularının gülmeye neden olduğu söylenebilir. Çoğunlukla oyun şeklinde sahneye konan bu tür şakalarda kurban, kendisine hazırlanmış tuzağı bilmemekte, dolayısıyla zayıf bir duruma düşmektedir. İşe veya okula yeni başlayan birisine bulunduğu konumla ilgisi olmayan bir nesneyi aratmak veya aslında hiç gereği olmayan bir davranışı yaptırmak, şakacı ve seyirciler için üstünlük kaynağıdır. Çünkü onlar, kurban gibi zayıf, bilgisiz ve deneyimsiz değildir. Yapılan işin veya bulunulan bir konumun gereklerini çoktan öğrenmişlerdir. Bu yönüyle şakaya maruz kalan kişiye göre onlar üstünlük duygularına kapılabilirler ve bu da gülmeye neden olabilir. Başta 1 Nisan şakaları olmak üzere “çömez şakaları” olarak bilinen şaka örneklerine bakıldığında şakacıda ve seyircilerinde alaylı bir edanın olduğu, hatta

kendisine şaka yapıldığını anlayan kişinin bu eksikliği veya başarısızlığı karşısında hayıflandığı görülür. Kıscası şakada, bilhassa kişinin safliğini öne çıkaran şakalarda, üstünlük duyguları gülme nedenidir. Şakacı bu durumlarda kendini zeki veya daha uyanık, kurbanı ise daha saf olarak kabul etmektedir. Tabii ki belli açılardan şakadaki gülme olgusunu izah edebilen üstünlük teorisi, tek başına şakaları izah edebilecek durumda değildir. Diğer teorilerin de bu konuda düşünceleri bulunmaktadır.

“Uyumsuzluk teorisi”, gülmenin daha çok bilişsel yanı ile ilgilidir. Bu teoriye göre, dünyadaki nesnelere ve bu nesnelere özellikleri, olaylar vb. arasında belli kurallar vardır, bu kurallar sayesinde insanlar düzenli bir hayatta yaşamaktadırlar. İnsanlığın beklentileri arasında bulunan kalıplara uymayan bir durumun varlığı gülmeye neden olur. Pascal bunu “*kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşkınlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez.*” şeklinde ifade eder (Morreall 1997: 24-25; Türkmen 2002: 372). John Morreall, “*şakanın özü uyumsuzluktan zevk almakta yatar*” diyerek şaka ve uyumsuzluk arasındaki ilişkiye dikkat çeker (Morreall 2003: 419). Ancak uyumsuzluğu da belirli kurallara bağlar: “*Eğer bir şakadaki uyumsuzluk önemsenmeyecek kadar küçük ise, bu şaka zayıf bir şakadır, bu nedenle insanları güldürmeyebilir. Ya da birbirine benzer şakalar, bunları daha önceden duymuş olduğumuz için bize tanıdık gelir ve uyumsuzluk yaratmazlar, bu durum da aynı sonuca yol açar.*” (Morreall 1997: 74). Şakalardaki gülmede uyumsuzluğun etkisi var-

dır. Şaka olsun diye bazı yörelerdeki düğünlerde damadın tavana asılması uygulaması, tamamıyla uyumsuzluklarla doludur. Bir insanın, hele düğün zamanında ayaklarından tavana asılı olması ve bunu etraftakilerin gülerik izlemeleri her zaman rastlanan bir durum değildir. Bu uygulamanın oyun mantığı içinde yapıldığını ve eğlencenin esas olduğunu öğrenen kişi için bu uyumsuzluk gülmeye sonuçlanacaktır (Clark 1970: 20; Feinberg 2005: 488-489). Bunun yanı sıra günlük hayatta şaka yapmak amacıyla beklentilerin ve tecrübelerin dışında hareketler ve uygulamalar yapanlar da aslında uyumsuzlukların gülmeye sevk edici tabiatından faydalanmaktadırlar. Ancak uyumsuzluk teorisinin daha önceden bilinen uyumsuzlukların gülmeye neden olmayacağı yönündeki düşüncesinin eleştiriyeye açık olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle geleneksel bir şekilde bürünmüş şakaların sürekli olarak gülmeye neden olması uyumsuzluk veya uyumsuzluğun anilik özelliğiyle ilintili değildir. Geleneksel şakalar, her ne kadar bilinen şakalar olsalar bile şakacıyı, muhatabı ve seyirciyi gülmeye sevk edecektir. Şakanın özü aynı olsa bile şakaya maruz kalanlar ve seyirciler farklıdır. Bu da bilinen ve defalarca yapılmış şakalara gülünmesini sağlamaktadır.

Gülmenin fizyolojik boyutu üzerinde yoğunlaşan “rahatlama teorisi”, “psikoanalitik teori” olarak da bilinir. Bastırılmış ve biriktirilmiş enerjinin aniden ortaya çıkması ile gülmenin gerçekleştiği fikrini savunan bu teori, gülmenin rahatlatıcı etkisini ön plana çıkarır (Türkmen 2002: 373; Eker 2003: 75-76; Cebeci 2008: 18). Şaka

yapmanın kaynağı olarak bilinçaltını gösteren Freud, gülmenin de ruhsal enerjinin biriktirilmesi ve bu enerjinin başka bir yerde kullanılması olduğunu iddia eder. Freud’a göre biriktirilen enerji, duyguları bastırmak için kullanılmaktadır, bastırılan duygular da çoğunlukla cinsellik ve düşmanlıkla ilgilidir. Freud, “şaka yapılan kişi, duygularını bastırmak için kullandığı enerjinin bırakılmasıyla gülmeye başlar; gülen kişinin bu enerji kadar güldüğünü söyleyebiliriz.” diyerek gülmeyi, bastırılmış duygu ve enerjiye bağlamaktadır (Morreall 1997: 46; Türkmen 2002: 374). Şakalardaki gülmenin nedenini rahatlamaya bağlayan diğer görüşe göre bizi “şakalaşma gerginlikten uzaklaştırıp rahatlatır” (Sanders 2001: 173). Rahatlama sonucu gülme, şakaya maruz kalan için geçerli olabilir. Ancak şakacı ve seyircileri için aynı şeyler söylenemez. Çünkü şakacı ve seyircilerinde şaka esnasında gerginlik söz konusu değildir. Aksine onlar, oldukça rahattır. Ancak kendisini şaka neticesinde zor bir durumda bulan şakanın muhatabı kısa süreli bir gerginlik yaşar. Bu gerginliğin ortadan kalkması ve her şeyin bir oyun olduğunun anlaşılmasıyla şakaya maruz kalan kişide gülme ortaya çıkabilir. Ancak şakanın düzeyi de burada önemlidir. Eşek şakası olarak tarif edilen şakalarda kurbanın gülmesi mümkün olmayabilir. Çünkü bu tür şakalar, muhatabı güldürmek için değil, ona zarar vermek ve seyircileri güldürmek için yapılır. Kısacası şakaların güldürmesinde rahatlamamanın etkisi vardır. Ancak bu rahatlama şakanın içindeki tüm bireyler için değil, muhatap için daha ön plandadır.

Morreall'a göre gülme, "memnuniyet verici psikolojik bir değişikliğe bir reaksiyondur." Ancak bu değişiklik ani ve bir o kadar da memnuniyet verici olmalıdır (Morreall 2003: 420). Başka bir ifadeyle şakaya maruz kalan kişi için bu durum sürpriz olmalıdır. Şakaya maruz kalan kişideki psikolojik değişiklik ona zevk vermelidir. Bu şekildeki zevk verici bir değişiklik gülmeyle sonuçlanacaktır (Morreall 2003: 426). Morreall'ın da ifade ettiği gibi şakaya muhatap olan ve şakayı izleyenlerde zevk veren bir psikolojik değişim gereklidir. Muhatap için sürpriz olmayabilir, ancak kendisine yapılanlardan rahatsız olmaması veya kabul edilebilecek durumlar olması halinde gülme gerçekleşir. Aksi takdirde psikolojik değişiklik eğlenceli değil de rahatsız edici bir düzeyde ise bu şaka, muhatabı ve seyircileri güldürmeyecektir. Şakacı gülebilir, ancak bu gülme paylaşılmayan bencilce kurgulanmış bir gülmedir. Oysa şakanın içinde yer alan herkesin gülmesi, bireyler arasındaki bağları güçlendirdiği gibi yapılan şakanın toplum nazarında kabülünü de sağlar.

Görüldüğü gibi şakadaki gülme durumuyla ilgili pek çok gülme kuramının izahı bulunmaktadır. Şakanın gülmeyle ilişkisini bir teoriyle açıklayabilmek mümkün değildir. Ancak teoriler arasında bağlantılar kurularak bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Şakayı yapanın ve izleyenlerin üstünlük duyguları gülmede etkilidir. Ancak şakanın muhatabının gülmesinde ise uyumsuzluklar ve rahatlama, daha öndedir. Bu bakımdan şakalardaki gülme durumu izah edilirken şakaya dâhil olanlara ayrı ayrı bakmak ve

durumlarını da farklı şekillerde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu sayede şakanın neden gülmeyle sonuçlandığı ortaya konabilir.

3. Şakaların Gelenekle İlişkisi ve İcra Ortamları

Şakalar, fıkralar kadar, hatta bazı ortamlarda fıkralardan veya diğer güldürür türlerinden daha fazla yaşamın içinde kendine yer bulmuşlardır. Bu açıdan şakaların gelenekle ilişkisinin olmaması mümkün değildir. "Eskiden beri devam edip gelen, gayri resmi yol ve yöntemlerle kazanılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan ve zamanın ihtiyaçlarına göre her kuşakta belli ölçüde bireysel yaratıcılığa ve değişmeye izin veren bilgi, hareket ve materyal ürünleri üretme ve kullanma tarzı" (Ekici 2004: 20) olarak tanımlanan gelenek, şakaların üretilmesi ve aktarılmasında etkin bir role sahiptir. Düğün ve Hıdrellez gibi ortamlarda yapılan şakaların ne zaman, nasıl ve kime yapılacağı geleneksel kurullarla belirlenmiştir. Ancak bu gibi gelenekselliği onanmış ortamların dışında yapılan şakaları da geleneğin dışında bırakmak doğru olmayacaktır. Bazı şakalar sözlü kültür ortamında yapılmakla birlikte, artık günümüzde sanal ortamlarda da yapılabilmektedir.

Teknolojinin hayatımıza girmesiyle birlikte yeni değerler ve davranışlar da kültürel dünyamızdaki yerini almıştır. Adeta yeni bir dünyada iletişim kurmaya ve çalışmaya başlayan insanlar, bu alanlarda da kültürel değerleri yaratma ve paylaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. İnsanlar arasında iletişimin ve etkileşimin olduğu bu ortamlarda kültürel bir aktarımın da

olmamasını düşünmek mümkün değildir. İnsanlar, sözlü kültür ortamında paylaştıkları pek çok değeri sanal ortamlara taşımışlardır. Bunlar arasında halkbilimi ürünleri de yer almaktadır. Efsaneler, fıkralar, atasözleri ve deyimler gibi halk edebiyatı ürünleri ve çok çeşitli halk inanışları sanal dünyada aktarılmaktadır (Özdemir 2008). Şakaları da bu bağlamda ele almak gerekir. 1 Nisan şakaları başta olmak üzere bilgisayar teknolojisiyle alakalı veya hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili şakalar, çok hızlı bir şekilde ve evrensel düzeyde muhatap bulabilmektedir. Bu aynı zamanda şakaların çok daha fazla kişiye ulaşmasını da sağlamıştır. Gelenek ve değişim ilişkisi, diğer bir ifadeyle geleneğin değişime izin vermesi hususu, bu yeni ortamlarda daha iyi takip edilebilmektedir.

Hem sözlü hem de sanal ortamlarda yapılan şakaların sosyal gruplarla ilişkisi bulunmaktadır. Sosyal gruplar, toplumun küçük gruplarıdır. Jan Brunvand'a göre "*Bir halk grubunun ilk sınavı paylaşılan folklorun varlığıdır; sonra bu uyumun arka planı incelenebilir.*". Brunvand, Amerika'da meslek gruplarının, yaş gruplarının, dinsel grupların ve etnik ya da milliyet gruplarının folklor taşıyıcıları olduklarını ileri sürer. Ona göre sosyal gruplarla folklor arasında yakın bir ilişki vardır (Bauman 2005: 76). Daha başka ifadeyle sosyal gruplarda geleneğin, dolayısıyla halkbilimi ürünlerinin önemli bir yeri vardır. Küçük grupları bir arada tutan ve devamlılıklarını sağlayan unsurların başında geleneksel tutumlar, değerler ve bilgiler gelir. Hatta bir sosyal grubun geleneksel değerleri, onu diğer grup-

lardan ayırır. Her sosyal grubun diğer gruplarla ortak gelenekleri olduğu gibi kendilerine has gelenekleri de olabilir. Sosyal gruplar arasında yaratılan ve aktarılan halkbilimi ürünleri arasında şakalar bulunmaktadır. Aileler arasında, çeşitli meslek gruplarında ve çok çeşitli gençlik gruplarında çok sayıda şaka kullanılmaktadır. Bütün bu şakalar halkbilimcilerin ilgi ve inceleme alanına girmektedir.

3.1. Hayatın Geçiş Aşamalarında Şaka

Şakalar çoğunlukla geçiş dönemlerinde yapılır. Çünkü bu dönemlerde kişiler şaka yapılmaya müsait durumdadır. Hayatın geçiş aşamalarında olduğu gibi mevsimler arası geçişlerde düzenlenen törenlerde şakalar karşımıza çıkabilir. Bunun dışında şakalar arkadaş gruplarında ve aile üyeleri arasında da yapılabilmektedir. Erkekler için hayatın ilk geçiş aşamalarından birisi olan sünnette yapılan bazı şakalar tespit edilmiştir. Sünnet sırasında sünnet çocuğu çoğunlukla eline aldığı çiğ yumurtayı şaka olsun diye sünnetçinin kafasına fırlatır. Yeni sünnet olmuş çocuğa etli pilav yedirilir ve daha sonra pilavın içindeki etin kendisine ait olduğu söylenir. Sünnet töreninde yapılan şakaların bazı işlevleri vardır. Bunlardan ilki sünnet olacak çocuğu eğlendirerek rahatlatmaktır. Sünnet olmaktan çekinen veya korkan çocuklara çeşitli şakalar yapılarak onların bir süreliğine de olsun korkularından uzaklaşıp rahatlamaları sağlanır. Bu yönüyle sünnet şakaları, hem çocuk hem de çocuğun ailesi üzerinde oluşabilecek gerginliği azaltmak amacıyla kullanılan geleneksel sözler, davranışlar ve oyunlardır.

Şakaların yoğun olarak karşımıza çıktığı ortamların başında düğünler gelir. Düğünlerde özellikle damada yapılan çok sayıda şaka vardır. Trabzon'da düğün sonrasında yapılan bir gelenek, konumuzla doğrudan alakalıdır. “Enişteyi tavana asmak” olarak adlandırabileceğimiz şakada kayınvalide, enişte ve kızın akrabaları bulunmaktadır. Kızın yakınları kayınvalideden baklava gibi çeşitli yiyecekler isterler, kayınvalide ortamı neşelendirmek ve eğlenceyi arttırmak için bu isteği reddeder. Bunun üzerine kızın yakınları enişteyi bir iple ayaklarından tavana asarlar. Enişte tavanda iken etraftakiler, buna güldükleri gibi içlerinden birisi: “Enişteyi astiler/Kaynanası yok midur/Kaynanası yağ isa/kaynatası yok midur/” şeklinde devam eden bir türkü söyler. Kaynananın baklavayı getirmesiyle şaka sona erer. Kız evine davetli olarak gelen enişteye o gece başka şakalar da yapılır. Ayakkabıları çalınır, oturacağı sandalye çekilerek enişte düşürülür, sandalyesine çam zifti sürülür (Çelik 1994: 27).

Damada yapılan şakalar arasında kına gecesinde damadın cebine jilet veya yumurta konması, gerdek öncesi yatsı namazına götürülüp burada ayakkabılarının çalınması da vardır. Düğün vakti yapılan başka şakalar da vardır. Düğün evinde geceleyenlere çeşitli şakalar yapılmaktadır. Özellikle yabancılarla yapılan bu şakalarda genellikle kına gecesinden kalmış kına kullanılır. Düğün evinde uyuyanların yüzlerine kına veya kara sürülür. Pijamaları yatağa veya yorgana dikilir. Ya da uyuyanların ayakları kapıya bağlanır (K2, K3).

Düğünler, şakaların çoğunlukla

geçiş dönemlerinde yapıldığı yönündeki bilgiyi doğrulayan törenlerin başında gelir. Evlenmek isteyen gençler yeni bir hayata geçişi de kabul etmişlerdir. Bu aynı zamanda artık daha önce mensubu olduğu hayatı ve arkadaş grubunu terk etmek anlamına da gelmektedir. Gençlik grubu diyebileceğimiz bir ortamdan çıkan gençler düğün töreninde daha yeni hayatlarına kabul edilmemişken pek ok geleneksel şakaya maruz kalırlar. Evlenenlerin çoğunlukla yakın arkadaşları olan şakacılar, yaptıkları şakalarla bir nevi onlara veda etmektedirler. Ayrıca düğünler yapılan şakaların Türk kültürüne has önemli bir yönü daha vardır. Dış evliliğin yaygın olduğu kültürümüzde şakalar büyük oranda damatlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kız tarafının damada yaptığı şakalarda gizli bir sınav ve aynı zamanda intikam duygusu da gizlidir. Damat, evlenmek istediği kız için yapılan şakalara dayanmak, sınavda başarılı olmak zorundadır. Bu şakaların bazıları fiziksel zararlara yol açabilecek nitelikte olsa bile damadın başarılı olabilmesi için sabırlı olması gerekir. Düğünlerdeki şakaların eğlence boyutunu da unutmamak gerekir. İnsanların hoşça vakit geçirmek için bir araya geldiği törenlerden olan düğünlerdeki şakalar, eğlenme işlevleriyle öne çıkarlar.

3.2. Hıdrellez ve Şaka

Türk kültüründeki Hıdrellez töreni kadar günümüz dünyasında ilgi gören 1 Nisan şakalarının bahara geçişle yakın bir ilişkisi vardır. Kuzey Avrupa ve Amerika'da şakalar ve masum yalanlarla kutlanmakta olan 1 Nisan, Ortaçağ Avrupası'ndaki aptallar fes-

tivaliyle bağlantılı olduğu gibi Julian takviminin yerine Grogeryan takviminin getirilmesi ve bu değişikliği unutanlara şakaların yapıldığı gün olarak öne çıkmaktadır. Ancak 1 Nisan'ın bir bahar kutlaması olduğunu da unutmamak gerekir. Mevsimin kıştan yazıya geçtiği bu dönemde tıpkı mevsimlerde olduğu üzere düzeni alt üst etme, yani tersine çevirme söz konusudur (Tuleja 1996: 77-78). 1 Nisan şakaları üzerine kapsamlı bir çalışması bulunan Alan Dundes şakaların yeni yıla geçişi sembolize eden 1 Nisanda yapıldığını, bunun da şakaların ruhuna uygun olduğunu belirtir (2008: 106).

Türklerin geleneksel takvimine göre yeni yıl baharın başladığı döneme denk gelir. Yeni yıla geçiş, Nevruz ve Hidrellez gibi geleneksel törenlerle kutlanır. Bu törenler, eski yılın, kış günlerinin bitip yeni bir dönemin başladığı, havaların ısındığı, tabiatın canlandığı, hayvanların açık alanlara çıktığı, kısacası hayatın hareket kazandığı bir zamana geçişi sembolize eder. Şakaların çoğunlukla geçiş dönemlerinde yapıldığı göz önüne alındığında bu törenlerde de şakaların yer alma muhtemeldir. Batı Türkleri arasında bahar bayramı anlamına gelen Hidrellez kutlamalarında şakalar yer alır. Çoğunlukla Hidrellez sabahı yapılan şakalardan bazıları şöyledir: Sabah erkenden komşu kapıları telle bağlanır. Kapıya su dolu kova konulur, kapı açıldığında dökülsün diye. Kapıya yumurta konur, kapı açıldığında kırılımsın diye. Ayakkabılara yapıştırıcı sürülür. Kapıya fare ölüsü vs. bağlanır. Bacalardan evlere kemik sallanır (K1). Bilecik'in Pazaryeri ilçesinde kadınlar, Hidrellez pilavının

pişirileceği yere doğru giderken şaka yapmak amacıyla her evin kapısına bir dal veya çiçek asarlar (Oğuz 2005: 61). Anadolu'da karşılaştığımız bu şakalardan başka Balkan Türkleri arasında da Hidrellez'de şakalar yapılır. Hidrellez günü erken kalkmak esastır. O gün erken kalkmayanlara çeşitli şakalar yapılır. Evlerinin kapıları önüne çeşitli pislikler konur. Bazıları ısırğan otunun ayaklara sürülmesiyle uyandırılır (Hafız 2004: 252). Hidrellez günlerinde yapılan şakalar, 1 Nisan şakaları gibi takvimi tersine çevirme işlevi görürler. Tersine yapılan hareketler, kışın bahara dönüşünü sembolize eder. Bu yönüyle insanlığın yeni yıla geçişlerde benzer tavırlar geliştirdiğini görüyoruz.

3.3. Geleneksel Türk Tiyatrosunda Şaka

Düğünlerde, geleneksel sohbetlerde, bahar bayramlarında ve milli bayramlarda oynanan geleneksel tiyatro örneklerinde de şakaların yer aldığı görülür. Metin And, köylü tiyatrosunda yer alan oyunları tasnif ederken bir grup oyuna "şaka oyunları" adını vererek şöyle bir değerlendirmede bulunur: *"Anadolu'nun kimi dramatik oyunları belirli bir konuyu işlemek yerine seyircileri korkutarak, şaka yaparak tedirgin etmeye ya da soytarılıkla güldürmeye dayanır. Bunun bir türü de dilsiz oyunları ya da Anadolu'da "samut" (ya da samut) ve "lâl" denilen suskunluk oyunlarıdır."* (And 1985: 158). Kars'ta "Kervan oyunu", Kayseri'de "Ölü oyunu", "Karaman'da "Arap oyunu" ve "Şıh oyunu", Kilis'te "Pancarı", Tokat'ta "Şeytan oyunu", Balıkesir'de "Tülü Kabak oyunu" sözsüz ve şakaya dayalı oyunlardan bazılarıdır

(And 1985: 158-161). Bu oyunlarda yüzlerini genellikle siyaha boyamış oyuncular, zaman zaman seyircileri kovalayarak onları çeşitli korkutmaca ve şakalarla güldürürler. Orta Oyunu ve Karagöz oyunlarında da şakaların gülmeye katkı yaptığını söyleyebiliriz, ancak şakaların düğünlerde veya sohbet toplantılarında oynanan seyirlik oyunlarda daha fazla kullanıldığını belirtmeliyiz (Çamurdan 2010: 24-25). Daha çok güldürme ve dolayısıyla eğlendirme amaçlı olarak sergilenen bu oyunların metin boyutu, şehir ortamlarında oynanan oyunlara nazaran daha zayıf olduğundan gülmeyi çoğunlukla şaka için yapılan hareketler ve söylenen sözler sağlamaktadır.

3.4. Okul ve Askerlik Ortamlarındaki Çömez Şakaları

Okullar ve askerlik ortamları da şakaların yaygın olduğu alanlar arasındadır. Şakacılar, yeni bir döneme başlayan acemi ve kısmen saf kişileri bu dönemde yakalayıp şakalarını icra ederler. Bu ortamlara yeni girmiş kişiler, buldukları konumun bütün özelliklerine vakıf olamadıkları için şakaya müsait tipler olarak bilinirler. Öğrencilik ve askerlikle ilgili şakalarda şakacı, şakaya maruz klanlara göre daha kıdemli ve tecrübeli kişilerdir. Öğrenci ise üst sınıflardan, asker ise daha kıdemli kişilerdendir. Askerler ve özellikle öğrenci grupları arasında yapılan şakalar, sadece eğlence amaçlı değil, yeni üyelerin gruba dâhil edilmesi anlamına da gelir. Ayrıca çömez şakaları olarak da bilinen bu ortamlardaki şakalar, grup üyelerine bazı uyarılarda da bulunur. Şakalar, grubun kurallarını öğrettiği gibi nasıl bir ortama gelindiğini ve burada nasıl

davranılması gerektiğini de dolaylı yollardan bireylere aktarırlar.

3.5. Çalışma Hayatı ve Şakalar

Şakaların günümüzde sıklıkla icra edildiği alanlar arasında çalışma ortamları da bulunmaktadır. Özellikle işe yeni başlayan kişilere yapılan şakalar, “meslek folkloru” kapsamında değerlendirilebilir (Dundes 2005: 11). Yine insanların yeni olduğu, diğer bir ifadeyle gafil avlandığı iş ortamlarında şakalar, çalışanlar arasında bağları güçlendirir ve grup bilincini artırır. Hatta iş ortamlarında çalışanları eğlendiren şakaların iş verimini arttığını da söylemek mümkündür. Tabii ki eşek şakalarının da tersi bir etki yapabileceğini de unutmamak gerekir. Bu alanların dışında, belki de günlük hayatın hemen her alanında şakaların yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak yukarıda belirtilen ortamlar, şakaların sıklıkla ve çoğunlukla geleneksel bir düzlemde ortaya çıktığı alanların başında gelmektedir.

Sonuç

Halkbilimi, halk olarak nitelendirilen grubun inanışlarını, geleneksel bilgilerini, edebiyat ürünlerini, halk dansları örneğinde olduğu gibi harekete dayalı yaratmalarını ve somut malzemeye dayalı olarak ürettiklerini inceleyen bir bilim dalı olarak tarif edildiğinde Türkiye’de “şaka” adı verilen ve insanları güldürmeye dayalı sözlerin ve hareketlerin bu bilim dalının inceleme alanına girdiğini söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle şakalar, diğer halkbilimi ürünlerinde olduğu üzere sosyal gruplar tarafından gelenek dairesinde yaratılmakta ve aktarılmaktadır. Kısacası hayatın çeşitli safhalarında, özel günlerde ol-

duğu kadar günlük hayatın içinde de karşılaştığımız şakaların halkbilimi dairesinde incelenmesi, halk mizahı konusunda yapılan araştırmalara önemli katkılar sağlayacaktır.

Şakalar, çoğunlukla oyun şeklinde icra edilirler. Bu oyunda şakacı, şakasının tesirini arttırmak için özellikle tecrübe açısından eksik kişileri tercih eder. Bu kişilere çoğunlukla bir safhadan başka bir safhaya geçişin yaşandığı dönemlerde rastlanır. Evlilikle yeni bir hayata başlayanlar, yeni bir okula kayıt yaptırılanlar, askerlik gibi sıradan hayattan çok farklı alanlara yeni girenler ve yeni işinde ilk günlerini geçirenler, şakaya müsait tipler olarak kabul edilir.

Gülme teorileri, şakaların gülme-yeneden neden olan yapılarını izah etmeye çalışmışlardır, ancak gülmenin diğer durumlarında olduğu üzere, şakanın farklı yönlerine dikkati çekmişlerdir. Üstünlük teorisi, şakayı yapanın ve seyircilerinin üstünlük duygularının gülme-yeneden neden olduğunu öne sürerken, uyumsuzluk teorisi ise şakalardaki uyumsuzlukların gülme-yeneden sonuçlandığını iddia etmektedir. Bu konuda rahatlama teorisinin izahı daha çok şakaya maruz kalan kişiyle ilgilidir. Bu teori, şaka yapılan kişideki gerginliğin, her şeyin bir oyun ve kandırmaca olduğunun ortaya çıkmasıyla rahatlama-yeneden döndüğünü ve bunun da gülme-yeneden sonuçlandığını ileri sürer. Kısacası şakalardaki gülme-yeni izah edebilen bir gülme teorisi bulunmamaktadır. Her bir gülme teorisi şakanın farklı bir boyutuna dikkati çekmektedir.

Şakalar; sünnet, askerlik ve düğün gibi insan hayatının önemli safhalarında düzenlenen kutlamalarda sık-

lıkla kullanılırlar. Özellikle düğünler ve geleneksel sohbet toplantıları şaka yapmanın serbest ve geleneksel bir tutum haline gelmiş icra ortamlarının başında gelirler. Şakalar, günümüzdeki yaşam şartlarının gereği olarak ortaya çıkmış ortamlarda da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Genellikle grup üyeleri arasında yakınlaşmayı ve kaynaşmayı sağlayan şakalar, modern teknolojinin imkânlarıyla da yapılmaktadır. Bu yönüyle aslında şakalar, gelenekte yaşanan değişim ve dönüşümleri de gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan şakaların yapıldığı alanlar ve çeşitleri üzerine daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAK KİŞİLER

- K1: Mukadder İleri, Amıtkaya/Afyonkarahisar, 1961 doğumlu, ilköğretim mezunu, ev hanımı, verdiği bilgileri büyüklerinden öğrendiğini beyan etmiştir.
- K2: Halil İleri, Amıtkaya/Afyonkarahisar, 1983 doğumlu, lise mezunu, şoför, verdiği bilgileri büyüklerinden öğrendiğini beyan etmiştir.
- K3: Meryem İleri, Salar/Afyonkarahisar, 1986 doğumlu, ilköğretim mezunu, ev hanımı, verdiği bilgileri büyüklerinden öğrendiğini beyan etmiştir.

KAYNAKLAR

- Altunel, İbrahim. "Latife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 27, İstanbul, 2003: 109-110.
- And, Metin. *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1985.
- Atsız, Nihal. "Koca Ragıp Paşa, Haşmet ve Fitnat Hanım Arasında Şakalar", *Çınaraltı Mecmuası*, sayı: 3, İstanbul, 23 Ağustos 1941: 5-6.
- Baudelaire. *Gülmenin Özü*. çev. İrfan Yalçın, İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Bauman, Richard. "Halkbiliminin Farklı Kimliği ve Sosyal Tabanı". çev. Feridun Çotra, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005: 74-88.
- Bergson, Henri. *Gülme Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*. çev. Yaşar Avuç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Cebeci, Oğuz. *Komik Edebi Türler Parodi, Satir*

- ve İroni. İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.
- Clark, Michael. "Humour and Incongruity", *Philosophy*. 45(171), Jan. 1970: 20-32.
- Çamurdan, Esen. *Gülmenin Oyunusu Özgürlüğü Geleneksel ve Çağdaş Türk Tiyatrosunda Gülme*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları, 2010.
- Çelik, Ali. "Trabzon, Bakü, Merv, Kızıl-Orda, Jambıl, Gagauz Düşünlerinde Gelin-Güvey Motifi", *Millî Folklor*. 3(24), Kış, 1994: 20-28.
- Dundes, Alan. "Halk Kimdir". çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2005: 1-30.
- Dundes, Alan. "Nisan Aptahı ve Nisan Balığı: Ritüel Şakaların Bir Teorisine Doğru", çev. Aysun İmirgi ve Seval Kasımoğlu Ünver, *Millî Folklor*. 79, 2008: 100-107.
- Eker, Gülin Öğüt. "Fıkralar", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Cilt III. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2003: 63-130.
- Eker, Gülin Öğüt. *İnsan Kültür Mizah İnsanlık Tarihinde Mizahın Serüveni: Felsefî Bir Problem Olan Mizahın Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Mizaha*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- Ekici, Metin. *Halkbilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2004.
- Emeksiz, Abdülkadir. *Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Mühür Kitaplığı, 2010.
- Eşigül, Esengül. "Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2002.
- Feinberg, Leonard. "Mizahın Sırrı", çev. Ali Çelik-F. Gül Özyazıcıoğlu Koçsoy, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Yayın Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005: 487-502.
- Georges, Robert A. ve Jones, Michael Owen. *Folkloristics: An Introduction*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1995.
- Güngör, Erol. *Kelâmî Sahada Estetik Yapı Organizasyonu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Hafız, Nimetullah. "Balkan Türklerinde Nevruz ve Bahar Bayramı", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004: 255-257.
- Harlow, Ilana. "Creating Situations: Practical Jokes and the Revival of the Dead in Irish Tradition", *The Journal of American Folklore*. 110(436), Spring, 1997: 140-168.
- McCarl, Robert. "Occupational Folklore", *Folk Groups and Folklore Genres An Introduction*. Logan-Utah: Utah State University Press, 1986: 71-89.
- Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. çev. Kubilay Aysever ve Şenay Soyer, İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Morreall, John. "Gülmede Yeni Bir Teori", çev. Metin Ekici, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003: 407-436.
- Oğuz, Öcal ve Seval Kasımoğlu. *Türkiye'de 2005 Yılında Yaşayan Geleneksel Kutlamalar*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2005.
- Özdemir, Nebi. *Medya Kültür ve Edebiyat*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2008.
- Sanders, Barry. *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*. çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Sims, Martha C. ve Martine Stephens. *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and their Traditions*. Logan-Utah: Utah State University Press, 2005.
- Smith, Moira (1990). "Jokes and Practical Jokes", *The Emergence of Folklore in Everyday Life*. Ed. George H. Schoemaker, Bloomington, Indiana: Trickster Press, 73-82.
- Smith, Moira. "Prank", *American Folklore An Encyclopedia*. Ed. Jan Harold Brunvand, New York&London: Garland Publishing Inc., 1996: 1232-1235.
- Toelken, Barre. *The Dynamics of Folklore*. Logan, Utah: Utah State University Press, 1996.
- Tuleja, Tad. "April Fools' Day", *American Folklore An Encyclopedia*. Ed.: Jan Harold Brunvand, New York&London: Garland Publishing Inc., 1996: 77-78.
- Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Türkmen, Fikret. *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.
- Türkmen, Fikret. "Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi", *Bursa Halk Kültürü I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*. Cilt 2, Bursa, 2002: 367-375.